

Mosunowa, Tatiana

Swierdłowskie Regionalne Muzeum Krajoznawcze w XXI wieku : ślepa uliczka czy nowe możliwości?

Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu 2, 150-157

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tatiana Mosunowa

(Swierdłowskie Regionalne Muzeum Krajoznawcze)

Swierdłowskie Regionalne Muzeum Krajoznawcze w XXI wieku: ślepa uliczka czy nowe możliwości?

W 1870 roku, w Jekaterynburgu (wówczas powiatowe miasto guberni permskiej) powstało Uralskie Towarzystwo Miłośników Nauk Przyrodniczych (*Уральское общество любителей естествознания – УОЛЕ*), przy którym otwarto muzeum¹. Obecnie jest to Swierdłowskie Regionalne Muzeum Krajoznawcze (*Свердловский областной краеведческий музей – СОКМ*). W jego skład wchodzi dziewięć filii na terenie obwodu swierdłowskiego oraz pięć muzeów usytuowanych w Jekaterynburgu, których kolekcje liczą łącznie ponad pół miliona eksponatów. W muzeach i ich oddziałach pracuje około 80 pracowników naukowych oraz 250 osób obsługi. Jako działające na wielu płaszczyznach, muzeum krajoznawcze ma za zadanie kompletowanie kolekcji oraz budowanie ekspozycji odzwierciedlających specyfikę regionu. Tematem niniejszej publikacji jest próba przeanalizowania głównych etapów ewolucji muzeum, z punktu widzenia funkcji, jakie pełniło, oraz ocena jego obecnej sytuacji.

Biorąc pod uwagę zadania, które stawiało przed muzeum społeczeństwo, 140 lat jego istnienia można umownie podzielić na trzy etapy. Etap pierwszy: od 1870 do 1925 roku – muzeum funkcjonuje przy Uralskim Towarzystwie Miłośników Nauk Przyrodniczych; etap drugi: od 1925 do 1991 roku – muzeum istnieje jako państwowa organizacja, działająca w ramach muzealnej praktyki państwa radzieckiego; jako początek trzeciego, trwającego do naszych czasów etapu, można określić wydarzenia pierestrojki (koniec lat 80. XX wieku).

¹ Зорина Л. И., *Уральское общество любителей естествознания*, Екатеринбург 1996.

Uralskie Towarzystwo Miłośników Nauk Przyrodniczych pojawiło się w okresie kształtowania się w Rosji społeczeństwa obywatelskiego, jako następstwo reform z lat 1860-1870. Uralskie Towarzystwo Miłośników Nauk Przyrodniczych było organizacją niezależną, utrzymującą się ze składek członkowskich oraz darowizn. Jej założycielami i członkami byli najbardziej aktywni przedstawiciele uralskiej inteligencji. Zadania, które stawiali przed sobą członkowie, były sformułowane w trzech pierwszych punktach regulaminu i głosiły:

1. Zgłębianie i analizowanie zgromadzonej wiedzy na temat regionu uralskiego z przyrodniczo-histerycznego punktu widzenia; 2. Rozpowszechnianie rzetelnej i praktycznej wiedzy dotyczącej tego obszaru; 3. Wspieranie uczonych specjalistów, instytucji artystycznych, organizacji oraz osób fizycznych, w zbieraniu, przechowaniu i opracowywaniu materiałów o regionie uralskim².

W pierwszym etapie istnienia Towarzystwa odbywał się naukowy rekonesans badanego obszaru oraz zbieranie i gromadzenie materiałów na jego temat. Zainteresowania skierowane były wówczas w stronę historii naturalnej, czego efektem było powstawanie dzieł historycznych i artystycznych o charakterze krajoznawczym. *УОЛЕ* zdefiniowało swój główny cel, którym było nie tylko poznanie regionu, ale i ukierunkowanie jego rozwoju. Szczególnym etapem w historii *УОЛЕ* i całego Uralu było zorganizowanie Sybirsko-Uralskiej Wystawy Naukowo-Przemysłowej w 1887 roku. To potężne przedsięwzięcie (pozyskano 3920 eksponentów i zorganizowano 11 oddziałów – górniczy, fabryczny, chałupniczy, rolniczy, artystyczny, szkolny, geologiczny, antropologiczny, geograficzny, importu i syberyjski) miało zapoznać społeczeństwo rosyjskie z Syberią i Uralem. W ciągu trzech miesięcy – od 14 czerwca do 15 września – wystawę zwiedziło ponad 80 tys. osób³.

Ural miał szansę zaprezentować się jako terytorium szczególne i odbyło się to z inicjatywy organizacji naukowej, ze środków muzeum. Po zakończeniu wystawy otwarto dla publiczności muzeum, w którym każdy ze zwiedzających mógł, oglądając wystawione eksponaty, stworzyć sobie własną wizję Uralu. Zachowały się fotografie przedstawiające eksponaty muzealne z tego okresu. Głównym obiektem ekspozycji był konkretny przedmiot, natomiast elementy oprawy zostały zredukowane do minimum. Tendencja ta obrazuje jedną z głównych funkcji muzeów w omawianym okresie, którą było zilustrowanie efektów badań naukowych.

Podsumowując pierwszy etapu istnienia muzeum, można wysnuć wniosek, że powstało ono jako rezultat naukowej działalności Uralskiego Towarzystwa Miłośników Nauk Przyrodniczych oraz pełniło funkcję naukową, dydaktyczną,

² Regulamin УОЛЕ, Екатеринбург 1870.

³ Корепанова С.А., *Сибирско-Уральская научно-промышленная выставка 1887 года. Из истории выставочной деятельности в XIX в.*, Екатеринбург 2002, s. 136.

oświatową i reprezentacyjną. Nie stanowiło zatem samodzielnej organizacji z autonomicznymi celami, lecz służyło potrzebom *УОЛЕ*.

Nowy etap w życiu *УОЛЕ* oraz muzeum zaczął się w latach 20., kiedy to na Uralu odnotowano prawdziwy krajoznawczy boom. W 1921 roku, w Jekaterynburgu, odbył się pierwszy Zjazd Uralskich Działaczy Krajoznawstwa, który później nazywano Zjazdem Muzealników. Wzięło w nim udział 45 członków oraz 70 gości z 14 miast i obwodów Uralu. Wśród postanowień Zjazdu znalazła się decyzja o zjednoczeniu wszystkich muzeów i stowarzyszeń krajoznawczych regionu, na skutek konieczności wypracowania jednej strategii i metody pracy oraz ujednoczenia działalności muzealnej. Zadania muzeum krajoznawczego były w zasadzie zbliżone do tych z poprzedniego etapu⁴. Podstawową zmianą w życiu muzeów było podporządkowanie ich działalności wymogom obowiązującej ideologii. Wraz z rozpoczęciem działań władzy sowieckiej, w życie muzeów zaczęła ingerować polityka. Na Zjeździe Muzealników podjęto decyzję następującej treści: „Uznając znaczenie rewolucji dla nauki, właściwym jest, aby wszystkie muzea pracowały w porozumieniu z obwodowo-gubernialnym biurem *Ист-парт*⁵, koniecznym jest także utworzenie pododdziałów historii rewolucji, dopóki nie powstanie muzeum historii rewolucji”. Na początku lat 20. w Jekaterynburgu powstało Muzeum Rewolucji w miejsce Muzeum Ateizmu⁶.

W 1925 roku Uralskie Towarzystwo Miłośników Nauk Przyrodniczych przestało istnieć, a powstałe niegdyś przy nim muzeum otrzymało status organizacji państwowej.

Wraz z przejściem muzeum w ręce państwa utraciło ono niezależność. Tematyka ekspozycji oraz cała działalność były poddawane srogiej cenzurze. Ożywienie w sferze krajoznawstwa, które nastąpiło w początkach lat 20. i które skutkowało pluralizmem i dużą aktywnością na polu badań regionalnych, zostało ostatecznie stłumione w okresie represji stalinowskich. Od lat 30. do 90. XX wieku krajoznawstwo rozwijało się w ściśle określonych ramach ideologii komunistycznej, wykluczającej wszelkie próby innego podejścia.

Od lat 20. muzeum było uważane przede wszystkim za ośrodek ideologicznej walki i propagandy. Istotą pracy muzeum stanowiła działalność oświeceniowo-propagandowa: przeprowadzanie planowych wycieczek, wygłaszanie wykładów, organizacja wyjazdów w celu uczestnictwa w określonych przedsięwzięciach itd. Główną funkcją muzeum stało się krzewienie wartości, jakie niesie ze

⁴ „Записки Уральского Общества Любителей Естествознания”, (1924), t. 39, s. 36.

⁵ Ros. *Истпарт* – Biuro Historii Partii – organizacja zajmująca się naukowym opracowywaniem oraz wydawaniem materiałów dotyczących historii rewolucji październikowej oraz historii Rosyjskiej Partii Komunistycznej [przyp. tłum].

⁶ „Записки Уральского Общества Любителей Естествознания”, (1924), t. 39, s. 39.

sobą społeczeństwo sowieckie. Pracownicy muzeum kontynuowali pracę nad naukowymi opracowaniami krajoznawczymi, lecz tematyka badań była ograniczona ramami obowiązującego światopoglądu. Oprawa muzealnych ekspozycji zmieniła się. Konieczność emocjonalnego oddziaływania na zwiedzającego przyczyniła się do powołania do życia zawodu artysty muzealnego. Muzeum zaś przejęło niektóre funkcje teatru historycznego. Nie wystarczyło już pokazać eksponat, trzeba było wpisać go w określony scenariusz przedstawienia historycznego. Nacisk kładziono na naukę i rozpowszechnianie historii okresu sowieckiego, traktując czas do 1917 roku jako przygotowanie do wielkich zmian. U podstaw pokazu muzealnego stała zasada chronologicznej organizacji eksponatów. Do czasów pierestrojki Swierdłowskie Regionalne Muzeum Krajoznawcze uważane było za jedno z najlepszych prowincjonalnych muzeów ZSRR. Do perfekcji doprowadzono wewnętrzną organizację instytucji, na bazie dokonania placówki przeprowadzano seminaria metodyczne o znaczeniu ogólnokrajowym.

Szczytowym punktem w historii istnienia Swierdłowskiego Regionalnego Muzeum Krajoznawczego stała się próba zrzeszenia wszystkich muzeów miasta i regionu pod protektoratem jednej organizacji. Było to logiczną konsekwencją wcielenia w życie idei historii powszechnej, obszaru i kulturalnej spuścizny ZSRR. W rezultacie powstało Swierdłowskie Zjednoczone Muzeum Historyczno-Rewolucyjne, w skład którego weszła większość muzeów obwodu swierdłowskiego. W ten sposób realizowano cele zachowania wspólnego zasobu muzealnego, zapewnienia pomocy wiejskim i prowincjonalnym oddziałom na rachunek centrum regionalnego, zwiększenia dopływu środków finansowych, a tym samym wzmocnienia pozycji muzeum.

Wynikiem drugiego etapu istnienia omawianej instytucji było to, że weszło ono w epokę pierestrojki jako ogromny związek skupiający w sobie dziesiątki muzeów położonych w Swierdłowsku (Jekaterynburgu) i obwodzie swierdłowskim. Muzeum stało się monopolistą w dziedzinie kultury czasu wolnego o charakterze poznawczym, z jednorodnymi, najczęściej historycznymi ekspozycjami, wzrastającą liczbą pracowników, organizacją zorientowaną na wykonanie państwowego zamówienia.

Koniec lat 80. i początek 90. oznacza wyjątkowy okres pluralizacji społeczeństwa rosyjskiego. Niechęć do działania zgodnego ze schematem i rozsądzanie systemu socjalistycznego zrodziły pytania: na jakich podstawach budować przyszłość? w jakim kierunku pójść? Słusznym było skierowanie uwagi ku przeszłości, w której poszukiwano nowych dróg i sposobów odzyskania straconych szans. Hasłem tego okresu stało się „Odrodzenie”. Odrodzenie duchowości, kultury i tradycji. Muzea i archiwa były w tym czasie, w zasadzie, monopolistami w posiadaniu informacji o przeszłości. Okres ten stał się więc czasem próby dla mu-

zealnictwa. Charakteryzował się poszerzeniem kręgu tematów, poszukiwań naukowych podejmowanych przez pracowników, uzupełnianiem kolekcji muzealnych oraz organizowaniem wystaw zgodnych z oczekiwaniami społeczeństwa. Muzeum stało się nie tylko pożądaną machiną państwową z obowiązkowym programem zwiedzania, ale oferowało produkt, na który istniało zapotrzebowanie społeczne. Konieczność znalezienia punktu oparcia wywołała żywe zainteresowanie historią regionalną.

Pracownicy muzeum z entuzjazmem reagowali na zainteresowanie ich działalnością, organizując duże wystawy. Jedną z pierwszych prób nowego wglądu w przeszłość stało się przygotowanie wystawy pt. „Z historii religii i ateizmu na Uralu” (1989). Uroczyste świętowanie 1000-lecia chrztu Rosji można uznać za początek ideologicznych przemian w ZSRR. I tak, ruszyły wystawy: „Biali i Czerwoni” (z historii wojny domowej), „We wszystkich ci, duszyczko, ubiorach ładnie” (z historii mody damskiej, 1993), „Rzecznicy starej pobożności” (historia staroobrzędowców na Uralu, 1994), „Ural handlowy” (historia kupiectwa, 1995), „Rosja. Romanowowie. Ural”, „Olimpiady rosyjskiego przemysłu”, „We wczesnym Jekaterynburgu”, „U źródeł rzeki Iset”, „Pancerz, piszczał i szabla” oraz wiele innych. Co roku w COKM organizowano kilka dużych projektów wystawowych tworzonych na bazie kolekcji muzealnych. Ruszył pomysł urządzenia zasadniczej ekspozycji historycznej, do której sporządzano już koncepcję naukową, jednak fala muzealnej euforii rozplynęła się w ekonomicznym kryzysie, który na długo poraził cały kraj i miał głębokie następstwa w sferze kultury. Wstrzymano budowę nowej ekspozycji oraz tworzenie jakichkolwiek dużych wystaw. Równocześnie muzeum utraciło prawie wszystkie punkty wystawiennicze. Przez kilka lat główną strategią instytucji była po prostu walka o przetrwanie, która wywołała specyficzną wewnętrzną atmosferę obojętności i pragnienia zachowania *status quo*. Straty kadrowe, długotrwała beczynność, pozory pracy, wszystko to fatalnie oddziaływało na organizację działalności muzealniczej. Tymczasem społeczeństwo nie stało w miejscu – stabilizacja, którą osiągnęło, osłabiła zainteresowanie historią. Okres postindustrialny stworzył społeczeństwo konsumpcyjne, operujące pojęciami towarów i usług, w tym także w dziedzinie kultury. Głównym «zleceniodawcą» takich usług był już nie państwowy urzędnik, a masowy konsument. Pojawiła się konkurencja. Państwo, które przez długie lata twardo kontrolowało działalność muzeów, teraz usunęło się w cień, pozostawivszy muzea samym sobie w procesie podejmowania decyzji. Zespół muzeum zamknął się we własnym świecie, nie szukając kontaktu ze społeczeństwem. Społeczeństwo z kolei, ze swej strony, nie oczekiwało niczego od instytucji muzealnej, nie widząc w jego działalności związku ze współczesnością. Aby usprawiedliwić i podtrzymać swoje istnienie, pracownicy muzeum starają się, by życie instytucji

zachowało swoją zwyczajną zewnętrzną postać ukształtowaną kilka dziesięcioleci wstecz. W chwili obecnej działalność muzeum to tworzenie niekończących się „remakeów” udanych projektów sprzed lat, próby znalezienia zleceniodawcy, pod którego można się podłączyć. Jedną z form istnienia muzeum stało się użyczenie powierzchni wystawowych wystawom przyjezdnym, na warunkach ustalonych przez komisję. Muzeum utraciło zdolność przedstawiania oryginalnego spojrzenia na problemy interesujące ludzi, a swoją słabość skrywa za zasłoną patosu. Siłą rozpędu państwo kontynuuje finansowanie muzeum jako jednej z zachowanych tradycyjnych form organizacji kultury, ale reaguje obojętnie na procesy w nim zachodzące. Usytuowanie na prowincji gwarantuje muzeum pewną nietykalność, ale wydaje się, że jest tylko kwestią czasu, kiedy pytanie o konieczność funkcjonowania muzeum zostanie postawione w całej swej ostrości. Gromadzone przez lata kolekcje oraz status „rezerwuaru pamięci” w jakiejś mierze chronią muzeum przed pytaniami o celowość jego istnienia, jednak nie eliminują ich całkowicie.

W swojej historii nasza jednostka trzykrotnie zmieniała kierunek swojej aktywności. Za każdym razem na nowo zdefiniowane cele i zadania nie wykluczały w prawdzie całkowicie poprzednich, ale umniejszały ich priorytetowość, która stawała się tylko nominalna. W pierwszym etapie przeważał komponent naukowy, muzeum stanowiło odzwierciedlenie rezultatów naukowej działalności członków *YO/IE* i odpowiadało na zapotrzebowanie miejscowej społeczności, ale niezupełnie na zapotrzebowanie państwa. W etapie drugim przeważała funkcja dydaktyczno-ideologiczna, gdyż muzeum było potrzebne państwu i społeczeństwu w celu unaocznienia poprzez eksponaty idei konsolidujących społeczeństwo. Trzeci etap, związany z usytuowaniem muzeum w roli centrum kultury czasu wolnego, charakteryzuje się małym zainteresowaniem zarówno ze strony państwa, jak i ze strony społeczeństwa.

Najbardziej efektywnym, z punktu widzenia działalności muzeum, był okres, kiedy państwo występowało w roli „zamawiającego” produkt muzealny. Jednym z dzisiejszych problemów muzealnictwa jest rozdźwięk pomiędzy jego pozycją rozpatrywaną we wnętrzu instytucji a postrzeganiem go przez środowisko zewnętrzne. Muzeum pretenduje do zajmowania czołowego miejsca w przestrzeni ideologicznej, lecz w rzeczywistości pozostaje na pozycji peryferyjnej. Fundusze prowincjonalnego muzeum nie pozwalają utrzymywać licznych arcydzieł, którymi można by operować, zainteresowanie historią regionalną nie jest znaczne, a jakość produktu muzealnego, bez względu na podejmowane wysiłki, pozostawia wiele do życzenia. Powrót do praktyki państwowego zamówienia byłby jedną z optymalnych form istnienia prowincjonalnego muzeum w jego tradycyjnej formie.

Literatura

- **Корепанова Светлана Анатольевна**, *Сибирско-Уральская научно-промышленная выставка 1887 года. Из истории выставочной деятельности в XIX в.*, Банк культурной информации, Екатеринбург 2002.
- **Зорина Людмила Ивановна**, *Уральское общество любителей естествознания*, „Ученые записки Свердловского областного краеведческого музея”, t.1, Банк Культурной Информации, Екатеринбург 1996.
- „Записки Уральского Общества Любителей Естествознания”, t. 39, Екатеринбург 1924.

Summary

Tatiana Mosunowa

(Sverdlovsk Regional Physiographical Museum)

Sverdlovsk Regional Physiographical Museum in 21st century: A Dead-end Street or New Opportunities?

At the beginning of her article, the authoress presents the history of the institution the beginnings of which was the museum of the Ural Association of the Aficionados of Natural Sciences established in the year 1870. Nowadays, the Sverdlovsk Regional Physiographical Museum has 9 local branches within the territory of the Sverdlovsk Oblast and also 5 museums in Yekaterinburg itself, and the number of exhibits in its collections equals more than half a million of items altogether. Known for its multi-faceted activities, the physiographical museum has undertaken the task of completing collections and building exhibitions reflecting the specific character of the region.

The authoress differentiates between the three stages in the history of the establishment: first, since 1870 until 1925, when the museum functioned as part of Ural Association of Natural Sciences, second: since 1921 until 1991, when it functioned as a state institution, and the third stage, since perestroika until the present moment.

During the first stage, a scientific reconnaissance of the investigated territory, together with collecting and accumulating materials, was taking place. The purposes of the institution, apart from the above-mentioned ones, encompassed setting a desired direction of the development of the region. In 1887, UAANS organized a vast undertaking: the Siberian-Ural Scientific and Industrial Exhibition, at which 3,920 exhibits were presented, and which was visited by 80,000 guests within a three-month period.

The second stage was commenced at the beginning of the 1920. It brought a fundamental change in the life the museums, which were subjected to the dominant ideological principles, and politics started to interfere with their activities. The museums received an order to set up the sub-units of the history of revolution. The Museum lost its independence and came to be regarded as a centre of ideological fight and propaganda.

Emphasis was put on science and propagating knowledge about the history of the Soviet period. As a result, the United Sverdlovsk Museum of Revolution was established; it included the majority of the museums of the Sverdlovsk oblast.

Since the turn of the 1980 and 1990, until the mid-1990s, the museum had organised a number of important exhibitions in the new political conditions, in which "the commissioning party" of undertakings was no longer a state official, but a mass consumer. The crisis began. The state is no longer interfering with the activities of the establishment, and the interest for the part of the society has also diminished. The Museum aspires to hold the first position in ideological sphere, but its actual position remains a peripheral one. The funds of a museum in areas remote from the main centers do not make it possible to maintain numerous masterpieces, there is little interest in regional history, and the quality of the museum's product leaves much to be desired.